Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

דבר, 15.07.1983, page 20

דיפלומטיה ציונית במבחן

מאת גבי שפר

אליהו אילת, המאבק על המדינה, וושינגטון 1948—1945; כרך שני, א׳—ב׳; „עם עובד" וה„ספריה הציונית"; 1982; 801 עמ׳.

הקמת מדינת ישראל היתה תוצאה של אירועים בעלי אופי דרמטי ייחודי. כמו לגבי אירועים הסטוריים דומים אחרים, כך גם במקרה זה עוד לא תמו הוויכוחים על המקורות, המניעים של השחקנים הראשיים, והאילוצים שפעלו באותה תקופה (שדרך אגב, כבר היום נראית כמעט כפרה־הסטורית). בין היתר נטוש ויכוח „חם" למדי על מקומה והישגיה של הדיפלומטיה היישובית והציונית, ועל תרומתה להקמת המדינה. האסכולות הכוחניות בימין ובשמאל נוטות, כמובן, לפחות מאד בחלקה של הדיפלומטיה בתהליך הקמת המדינה. הטענות של חסידי הכוחנות הן שהמאבק הצבאי והתשתית הכלכלית והחברתית בארץ־ישראל מחד גיסא, או מעורבותן של המעצמות, מאידך גיסא, הן שאפשרו את הקמת המדינה. לעומת זאת, חסידי הגישה המדינית טוענים, כי למהלכים המדיניים היתה השפעה ישירה וחיונית ביצירת התנאים הדרושים.

מכמה טעמים מוצאים עצמם חסידי הגישה המדינית־דיפלומטית במיעוט, וקולם חלש. הטעם הראשון לזלזול בדיפלומטיה כמכשיר חשוב של מדיניות לאומית של מדינה קטנה כישראל, היא הנסיון המצטבר, בכל הקשור לבעייתיות של המהלכים המדיניים לגבי הסכסוך הישראלי־ערבי. בתחום זה מחוקת כביכול העדות ההיסטורית את הסקפטיות העמוקה הקיימת כלפי אפשרות של פתרון הסכסוך בכלל, ופתרונו באמצעים מדיניים טהורים בפרט. הטעם השני מקורו בעליונות המסורתית של שיקולי בטחון וגורמים בטחוניים בקביעת המדיניות הלאומית בישראל. הסיבה השלישית קשורה בהתנהגות המעצמות המשתמשות שימוש ציני בדיפלומטיה כדי לקדם אינטרסים צרים ואגואיסטיים. והטעם הרביעי קשור בזלזול עמוק כלפי מוסדות בינלאומיים כמו או"ם ששימשו זירה להתמודדות ציונית וישראלית כאז 1948. במעורבותם במזרח־התיכון הפכו ארגונים אלה לבמות לוויכוחים ולניגוח של ישראל, בעוד שהם מגלים חולשה בנסיונותיהם להגיע להכרעות משמעותיות.

ספרו של אליהו אילת עוסק בשתי הסוגיות האחרונות. הספר מתאר בעיקר את המהלכים הדיפלומטיים של המועצה הציונית האמריקאית לשעת חירום, ושל נציגי הסוכנות היהודית, כלפי שתי מעצמות־העל (ארצות־הברית וברית־המועצות) וכלפי מדינות אחרות במערב, במזרח ובמזרח־התיכון. הספר מתעד גם את הפעילות הדיפלומטית באו"ם, ערב קבלת ההחלטה על תכנית החלוקה בנובמבר 1947 וכן את המאמצים שהושקעו במניעת התנכלויות להחלטה זו. גם אם אין הדברים נאמרים במפורש יש בספרן של אילת נסיון לערוך ריהביליטציה לפעילות הדיפלומטים ולשליחי המחלקה המדינית של הסוכנות, ואולי גם להציב יד לפעילותו של המחבר עצמו — דבר שהוא, כמובן, לגיטימי למהדרין.

אולם, כדי להשיג את שתי המטרות האלה ולהבליט את הפרשנות המדינית דיפלומטית, אילת התמקד בהמהלכים הדיפלומטיים, וזאת במנותק מן המהלכים וההתפתחויות הצבאיות, כלכליות ומדיניות במזרח התיכון ובארץ־ישראל. גישה זו יוצרת תחושה של חיאור סטרילי. הנסיון להבליט את ההישג הדיפלומטי מוטל בספק כאשר אין הוא מעומת עם הגורמים הכוחניים שהופעלו על ידי הישוב ועל ידי הבריטיים והערבים.

מבחינה נושאית התמקדה הפעולה הדיפלומטית הציונית ערב הקמת המדינה בנסיון להשיג את תכנית החלוקה. ומרגע שהושגה ההחלטה של או"ם ניסתה הדיפלומטיה הציונית למנוע כרסום בהחלטה זו, ובמיוחד למנוע את נסיגת ארה"ב, שנתפשה כבר אז כבעלת הברית העיקרית של הציונות והישוב. אחד הלקחים המרכזיים העולים מן התאור הזה הוא, כי סדנא דארעא חד הוא. מבחינת מוקדי קבלת ההחלטות „הבית הלבן" היה חוליה חיונית ברגעים קריטיים. לעומת זאת, מזכירי המדינה וההגנה ג׳ורג׳ מארשל וג׳יימס פורסטל, המומחים במחלקת המדינה, בפנטגון ובמשלחת לאו"ם גילו התנגדות. תחת השפעת הבריטים, שביקשו להמשיך להחזיק בא"י, רצתה מחלקת המדינה להאריך את המנדט הבריטי לחמש שנים נוספות. אין ספק, כי אחד הגורמים החשובים בשכנוע „הבית הלבן" לתמוך בתוכנית החלוקה היתה ההחלטה הסובייטית שאהדה את המאבק היהודי. אמנם, היו סימנים מקדימים בקשר לאופיה של החלטה בבריה"מ. אולם, הצהרת התמיכה הברורה בתוכנית החלוקה באה למעשה כהפתעה גם לתנועה הציונית. התרומה הישירה או העקיפה של הדיפלומטיה הציונית להחלטה הרוסית היתה מועטה. ההחלטה נתקבלה על פי שיקולים סובייטיים שחלק מהם נמנה בספרו של אילת. מכל מקום, ההחלטה הסובייטית היתה המנוף שבאמצעותו ביקשו הציונים לשנות את עמדתה של ארה"ב כלפי בעית החלוקה.

בפרשת מגעי הנציגים הציוניים בניו־יורק ובוואשינגטון עם הרוסים מתגלים שני היבטים. באותה תקופה עדיין שמרו מדינות הגוש המזרחי על חופש תמרון מסוים בקשר להחלטותיהם. תמיכת חלק ממדינות הגוש המזרחי בעמדה הציונית היתה באה גם ללא לחץ רוסי מכיוון שלפי גירסת אילת הם ביקשו להפטר מן היהודים שבתחומיהן. ההיבט השני היה קשור לעניינה של בריה"מ לא רק במאחז במדינה היהודית שתקום במזרח־התיכון, אלא גם באהדה של הארגונים היהודיים בארה"ב.

הפעולה הדיפלומטית, כפי שהיא מתועדת בספר, לא הצטמצמה רק בשתי מעצמות העל. היא הקיפה גם את המדינות האירופאיות (ובמיוחד את צרפת), ואת המדינות באמריקה הלטינית והדרומית. מטרת המגעים האינטנסיביים האלה היתה, להשיג תמיכה במטרות הציוניות ולהקדים את המדינות הערביות שניסו גם הן לרכוש אהדה. חשוב לציין את המגעים השוטפים שניהלו הנציגים של היישוב עם המשלחות הערביות השונות. גם בתחום זה היו שתי מטרות. המטרה האחת היתה לאסוף חומר מודיעיני על העמדות הרווחות במזרח־התיכון, ועל מצב המגעים בין המדינות הערביות לבין שתי המעצמות. המטרה השניה היתה לנסות למתן ככל האפשר את עמדות המדינות הערביות. כבר אז התברר כי המחנה הערבי לא היה מלוכד והומוגני בגישתו לבעית ארץ־ישראל. בעוד שנציגי לבנון, לדוגמא, קיימו מגעים שוטפים ופתוחים יחסית עם הנציגים היהודים, הרי שסוריה היתה כבר אז מבוכרת ומבודדת ביחס בעולם הערבי. סוריה גילתה חשדנות לא רק כלפי היהודים אלא גם כלפי שכנותיה.

למרות התנגדות עזה של מארשל ופורסטל ועוזריהם במימשל האמריקאי, שנימוקיהם היו אנטי־ציוניים קלאסיים — חשיבות פוליטית עדיפה של המדינות הערביות, החשש מחדירה של בריה"מ ל־מזרח־התיכון, החשש מפני חוסר היכולת של היישוב לעמוד בעימות צבאי עם הערבים, משקלו וחשיבותו של הנפט — החליט הנשיא טרומן לתמוך בתכנית החלוקה. ההחלטה הקריטית הזו בהקשר הארץ־ישראלי התקבלה ב„בית הלבן" על בסיס אהדה לענין הציוני, מתוך שיקולים אלקטוראליים של אותה שנת בחירות, וה„תחרות" עם בריה"מ. הגורמים האמוציונאליים והאינטרסנטיים שדחפו את טרומן לתמוך בהצעת החלוקה השתקפו וקבעו גם את עמדות שתי המפלגות בארה"ב.

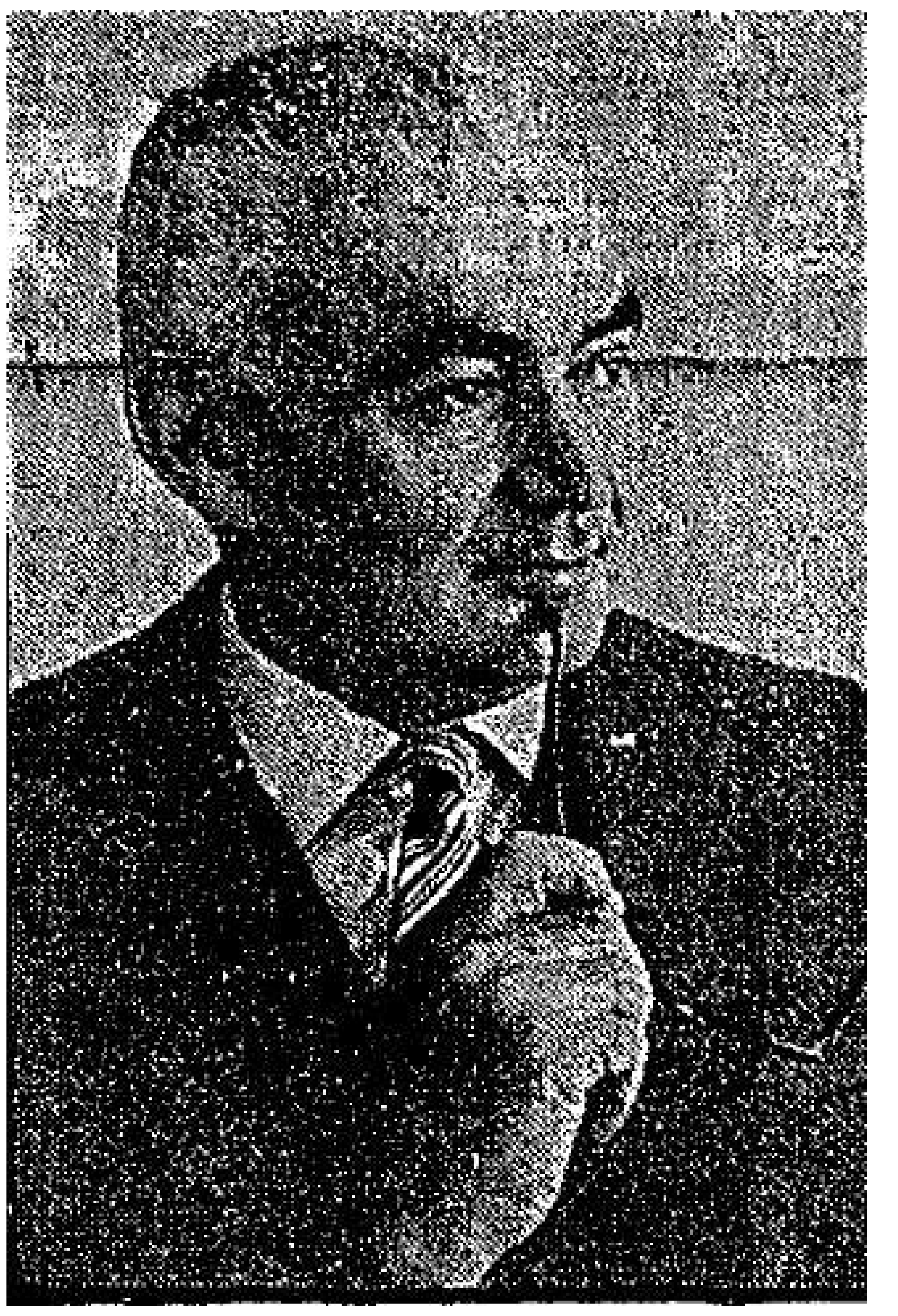

אליהו אילת

החל בנובמבר 1947 מועד אימוצה של תכנית החלוקה בעצרת או"ם, היתה המטרה של הדיפלומטיה הציונית לשמור על ההחלטה, ואכן נמצאו גורמים חשובים שהיו מעוניינים בשינוי החלטת העצרת או בדחיית ביצועה. הגורם המתנגד המתמיד היתה בריטניה. מדיניותה של בריטניה היתה מבוססת על הטיעון הוותיק כי יש צורך שהיהודים והערבים כאחד יקבלו את תכנית החלוקה. ארה"ב לא רצתה להציב כוחות צבאיים במזרח־התיכון כסיוע ליישוב היהודי להשיג את מדינתו, מצד שהיה יוצר התנגדות וניכור עמוקים בינה לבין הערבים. לפיכך הלכו ונוצרו מרכיבי קואליציה רבת עוצמה שהתנכרה לנכונות הראשונית של „הבית הלבן" לסייע בהקמת מדינת ישראל. המרכיבים העיקריים של הקואליציה הזו, היו: מחלקת המדינה; הפנטגון; ראשי המועצה לבטחון לאומי, חברות הנפט שהיו בעיצומה של התרחבות במזרח־התיכון, וחוגים וארגונים כלכליים. מנקודת הראות של הקואליציה הזו היה חיוני שיימצא אדם בעל יוקרה שינסח בצורה בהירה את הגיון ההתנגדות. האדם הזה נמצא — ג׳ורג׳ קנאן, שהיה אז ראש הוועדה לתקר ולתכנון מדיני במחלקת המדינה ויועץ מיוחד למועצה לבטחון לאומי לעניני אסטרטגיה. ואכן קנאן חיבר תזכיר סודי שהוגש בינואר 1948 למארשל ולנשיא טרומן. התזכיר שינה באופן זמני את הגישה האמריקאית לתכנית החלוקה. בעקבותיו אימץ הממשל, ואחריו ה„בית הלבן", גישה שהעדיפה את דחיית הקמת המדינה. כדי למנוע חלל ריק הציעו ה„ערביסטים" בוואשינגטון להנהיג משטר נאמנות בארץ־ישראל.

המדיניות החדשה קיבלה פומבי בנאום של השגריר האמריקני באו"ם וורן אוסטין בפברואר 1948. במבט לאחור אין ספק שהיה כאן כשלון של הדיפלומטיה הציונית שלא הצליחה לבלום את המהלך האמריקאי.

מפברואר ועד למאי 1948 התמקדה הדיפלומטיה הציונית בנסיון של דחית ההצעה הזו, על ידי נסיונות שכנוע בהכרח להקים מדינה יהודית לאלתר גם ללא הסכמה ערבית סימטרית. מסתבר כי גם ללא מחקרי מדיניות מתוחכמים חשו מנהיגי התנועה הציונית, ולא כל שכן המנהיגים היהודים בארה"ב, כי עיקר הלחץ צריך להיות מופעל על הבית־הלבן. ההתמקדות הזו תאמה גם את המסורת שווייצמן טיפח — מגעים עם ראשי מדינות ולא עם הפקידות. אך בשלבים אלה התגלתה העובדה, כי מנין התומכים ב„בית הלבן" היה קטן. הנציגים בוואשינגטון ובניו־יורק גיסו לגייס את כל ידידיהם ב„בית הלבן" ובמימשל ואז הסתבר, כי אלה לא היו רבים: הבולטים בקבוצה זו היו קליפורד קלארק, דייוויד ניילס, גנרל ג׳ון הילדרינג ואחרים. אלה שהפכו להיות הגיבורים הראשיים בספרו של אילת, נהגו מצדם בזהירות רבה. הם התריעו מפני לחץ יהודי ברוטאלי על הנשיא מחשש לניכור מצדו, והמתיגו בסבלנות לשעות כושר לקדם את הענין הציוני כדי למנוע עימותים גלויים עם מתנגדיהם. התנועה הציונית לא גילתה כושר התאפקות, וכמו בפרשת יחסי התנועה הציונית עם ממשלת בריטניה, כך גם במקרה זה הופצץ ה„בית הלבן" בגלי מכתבים ופניות מאוהדי הציונות. אך, עד היום שנויה במחלוקת האפקטיביות הנקיה של צעדים אלה מבחינת התוצאות המקוות.

עד למאי 1948, שנקבע כמועד לפינוי הבריטי שאפה ארה"ב לדחות את הקמת המדינה: הספר של אילת אינו חושף פרטים חדשים על עמדתו המדינית של משה שרת בנושא דחיית ההכרזה על הקמת המדינה. שרת שמילא תפקיד מפתח בסוגיה זו נחשף ללחץ של ג׳ורג׳ מארשל, והשאלה עדיין פתוחה אם אכן בן־גוריון היה צריך ל„חספו" ולהפעיל עליו „מכבש" כדי שלא ימליץ בפני מוסדות מפא"י לדחות את ההכרזה. על סוגיה זו יצטרכו החוקרים עוד לעבוד כדי לקבוע במדוייק את היחס בין „הקו" של בן־גוריון לבין „הקו" של שרת.

לאחר שהוכרזה המדינה התמקדו המאמצים הדיפלומטיים בתביעה להכרה אמריקאית במדינה הצעירה. גם במהלך זה עדיין לא ברורה ההשפעה המדוייקת של הדיפלומטיה הציונית. רוצה לומר, עדיין לא ברור אם ההכרה האמריקאית באה בגלל ההכרה הסובייטית, בגלל השלמה עם המציאות שהתפתחה, או בגלל הלחץ הציוני.

אפשר להמשיל על ספרו של אילת את משל העצים והיער. הפרטים בספר מרובים מן הראיה הכוללנית. אילת מתאר באריכות, וללא סלקציה נאותה, פגישות עם נציגים רבים של אומות העולם. הוא מצטט באריכות פרטיכלים ומסמכים. ניתוח מעמיק וחיפוש אחרי הבהרת המניעים והסיבות הרחבות למהלכים שנעשו על ידי השחקנים בדרמה הזו, אינם מאפיינים את הספר. הניתוחים הם במישור המיקרו־פוליטיקה ומיקרו־דיפלומטיה. אך, בעצם אולי אין יצורך לחפש תכונות כאלה בספר כגון זה, שנכתב, כאמור, כדי ליצור הכרה מחודשת במיגזר זה של המאמץ הלאומי להגשמת זכות ההגדרה העצמית.

עם זאת, גם מעבר לתיאור פרטי „העצים" אפשר להבחין בכמה קווי מיתאר כלליים של הג׳ונגל הפוליטי והדיפלומטי שבו היו צריכים מנהיגי הציונות לנווט. מן הספר עולה באופן ברור קיום פער מסוים בין ה„בית הלבן" לבין האדמיניסטרציה. התמיכה של ה„בית הלבן" במדיניות הציונית היתה יכולה להיות אולי גדולה יותר, לולא היחס המיוחד שטרומן רחש למארשל, ולולא הלחץ הטורדני של המנהיגים היהודים. אך, התיזה בדבר חוסר המשמעות של האדמיניסטרציה האמריקנית שנקטה קו אנטי־ציוני על אפו של ה„בית הלבן" אינה מאוששת. כן מסתבר כי חלקים נכבדים בדעת הקהל האמריקאית — בקונגרס, באמצעי התקשורת, בדעת הקהל הרחב, תמכו במטרות הציוניות. לאהדה זו היה משקל מסויים בהכרעות הקריטיות שארה"ב קיבלה — תמיכה ראשונית בתכנית החלוקה והכרה במדינה.

אחד הגורמים העיקריים להצלחה הכוללת של המאמץ הציוני בקשר להחלטת האו"ם היתה העובדה כי ארגונים יהודיים חשובים כמו, הוועד היהודי האמריקאי תחת הנהגתו של פרוסקואר, יצרו חזית אחידה של תמיכה. חזית זו היתה חיונית במנין השיקולים הפוליטיים הפנים־אמריקאיים ואולי אפילו יותר מן „הקול היהודי". החזית הזו סייעה גם מבחינה פסיכולוגית לעוסקים בדיפלומטיה ובפוליטיקה הציונית.

בשנים 1948—1947 הועמדה הדיפלומטיה הציונית באחד מן המיבחנים המכריעים שלה. המאזן הכולל של ההישגים אינו חד־משמעי. „המאבק על המדינה" התנהל בכמה וכמה תחומים. לכן הטענה כי הוא התמקד בניו־יורק או וואשינגטון היא מוגזמת. כרגיל במציאות הפוליטית הבינלאומית תרמה הדיפלומטיה לקידום האינטרס הציוני והישראלי, ואת משקלה הסגולי של התרומה קשה לאמוד במדוייק כיוון שהקברניטים בוואשינגטון, במוסקווה, בלונדון ובבירות אחרות הושפעו ממיגוון גדול של גורמים בבואם לקבוע את עמדתם בנושא הציוני והישראלי, ישהפך לאחת מן התקוות והבעיות הגדולות במחצית השניה של מאה זו.